

Kiril Temkov, Skopje

**Dobri ljudi, dobri odnosi,
za dobar život i dobro društvo**

Riječi, kao i knjige, baš kao i ljudi, imaju svoj usud. U to se slijevaju i suvremene težnje, koje se odrazuju i na duh i na sveukupno postojanje. Danas su nekolike riječi prve na usnama, a vjerojatno i u srcima onih koji ih upotrebljavaju. Barem dvije od najčešće izgovaranih riječi tiču se nas na ovome simpoziju, koji ih je uzeo za svoju temu i misao vodilju – to su Demokracija i Etika.

Nije važno što je prva od njih doskora bila dosta blačena i odbacivana kao loš način vođenja društva. Druga je u suvremenom dobu u glavnom bila bacana u duhovni zapećak (u modi bijahu drugi pojmovi). Danas se termini Demokracija i Etika često upotrebljavaju, čak i od onih koji se zaista njima ne kite, nego bi, kada bi mogli, rado uništili zbiljnost i ljudsko suobraćanje što ga te riječi označuju. U ambiciji da se ono što je moderno digne u visine, i ova dva termina i pojma češće se izgovaraju nego što se prakticiraju – ali današnji univerzalni duh navješćuje da s njima ima većih planova i da će te dvije ljudske snage poslužiti za šire i dalje vizije nego što su to naše sitne svakodnevne ograđenosti.

Dobri ljudi i vrlo mislioci uvijek govore o dobrome društvu. Danas to predmnijeva upravo demokratsku i dobru zajednicu. U sadašnjem svijetu jezgra je življenja skoncentrirana na dobre namjere, na brigu i na dobra djela, kao i na zajedničko odlučivanje i djelovanje. To odgovara razini ljudskog razvitka, ciljevima života, te moćima što ih ljudi imaju. Zato su demokracija i etika veoma važni suvremeni entiteti ljudskog življenja i to u svim onim aspektima ljudskog fenomena, koji određuju, ili suodređuju, ciljeve i pravce ukupnog ljudskog djelovanja u svijetu.

Na primjer, u psihološkom smislu, kao dah života i svijest o ljudskom jedinstvu, demokracija označuje, prije svega, jedno važno doživljavanje, izuzetnu svijest o sebi, o drugome i drugima, o svim ljudima. Zato je demokracija – koja je osobita politička metoda i tehnika, politička forma i način dolaženja na vlast, odnosno njezina sprovođenja – postala i velika duhovna snaga naše epohe. Ona je životni stav, senzibilitet, način odnošenja prema ljudima i životu, koji druga ljudska bića uzima u jednakome smislu, koji svakome odaje dostojanstvo i uvažavanje, te u svakome pronalazi vrijednosti, važne za čovjekovanje u obliku jedinstvene ljudske univerzalne etike. S demokratske pozicije, ljudi nisu podređena bića, objekt za manifestiranje nadređenih ciljeva i ideja, ili ambicijâ neke elite, koja želi biti nad svim drugima; u demokraciji su jednako vrijedne njihove težnje, pogledi, nastojanja.

Strast za demokracijom danas jest potraga za time kako otkriti stav svakoga čovjeka i naroda kao cjeline, kako izvršiti volju ljudi, kako slijediti put njihove unutrašnje snage i orijentacije, kako naći rješenja koja svijet grade jednakim za sve. Radi se o ostvarivanju vizija i realnosti jednog dobrog ljudskog svijeta, kome će demokracija biti zbiljski unutrašnji djelatni meha-

nizam. To označuje da se kod demokracije ne radi samo o njezinoj političkoj dimenziji i formi, da demokracija nije samo mehanizam političkog odlučivanja nego i način življenja. Demokratskim su postali duševni doživljaji cijeloga ljudskog okruženja, mjera sveg odnosa prema drugima i njihovim težnjama, način podnošenja ljudskih tegoba i suočavanja s mukama i zadacima. Ustvari, kao što je danas za ljude najvažnija zrela i odgovorna etička svijest – na planu zajedničkog nastupanja nema važnije stvari niti teme od demokratskih odnosa. Supstancijalna je upravo etička zasnovanost demokracije, koja je politički, ali i socijalni, gospodarstveni, moralni, odgojni, stvaralački fenomen, pitanje duše i smisla postojanja u razvijenom svijetu.

Po tome je demokracija i velika etika, oblik etike života – što se tiče ne samo uključivanja pitanja o moralnosti postupanja pri odlučivanju i sprovođenju politike. Demokracija ne znači samo vođenje zajednice k otvorenom društvu već je sama izgradnja dobroga života i dobrog društva, s vrlinama i vrijednim ciljevima. A to mogu raditi samo dobri ljudi, izgrađene autonomne ličnosti, koje žele živjeti slobodno, ispravno, dobro i stvaralački. Ustvari, izvornu i visoku ljudsku etičku težnju moguće je ostvariti samo u demokraciji, kao što pravu demokraciju (ne ohlokraciju) i ljudsku slobodu (osmišljeno vrijedno življenje, a ne imaginarno kaotično odnošenje) mogu realizirati svojim životima i odlukama samo zrele i dobre osobe, koje nastoje oko slobode i demokracije.

Poznati hrvatski filozof Pavao Vuk-Pavlović (1894.-1976.) ovako ocjenjuje putove i mogućnosti demokratskog odnošaja:

»Sloboda i nije neki neotuđivi posjed ili ustrajno neko stanje, koje bi stalno bilo isto i ostajalo sebi jednako, nego vrednota, koju treba za svakog prijelaza od određenog postavka svrhe na drugi takav postavak prigodice sved iznova ostvarivati. Nijesu sva bića snabdjevena sviješću i voljom jednako slobodna niti su to u svakoj prilici nužne voljne odluke. Djelovanje je iz slobode, kao i čin, koji bi se smio nazvati slobodnim, u stvari dobro, za koje treba pretpostaviti, da mu je izvor u osebnoj etičkoj nadarenosti i osnov u naročitoj stvaralačkoj sposobnosti ljudske ličnosti.«¹

Demokracija i etika povezane su upravo zbog toga, što je za demokraciju novoga tipa nužna etika, a nova se etika može univerzalno ostvarivati samo u demokratskom društvu.

Jer pred etikom stoji otvorena provalija neizvjesnosti. Razna zla stanja i loši odnosi prijete egzistenciji ljudskoga, čak i prirodnog svijeta. Promijenjeni način života i mnogobrojna ljudska nedjela i nerazumna djela doveli su do mnogih teških negativnih posljedica. Ali ipak, u današnjem se moralu ne može koristiti laksiistička argumentacija, da se ne zna i da se ne može mniti što je dobro i pravilno, kao da sve opcije imaju istu etičku vrijednost, kao da se dobro i zlo ne mogu i ne znadu razlikovati. Upravo se s demokracijom razvio i kritički duh, koji nas suočava sa svim pitanjima ljudskog postojanja i djelovanja, koji ih neprestano i kvalitetno ocjenjuje, koji inspirira i upozorava. Razotkrila su se golema stradanja svijeta i ljudi. Čovjek se spoznao kao loše biće, sa zlim namjerama, nekontroliranim odnošenjem, bezumnim djelovanjem.

Čovjek jest najodgovorniji za nastale probleme, ali ih oni jedini može rješavati i riješiti. Civilizacija je izraz ljudskoga duha. U svom vremenu zla, prvi slavenski etičar sveti Kliment Ohridski (umro 916.) strastveno je učio, da se se ljudi trebaju natjecati u vrlini i dobrome djelanju. Za velikog mislioca Franu Petrića, čijoj su osobnosti posvećeni ovi susreti, cilj je »utvrđivanje

duše u vrlini«. ² Slijedeći Aristotela, Petrić je ukazao da »uvijek ima sredine koju treba pretpostavljati krajnostima i u nju smještati vrlinu«.

Ljudi su obdareni umom i imaju potencijalâ spoznati probleme i pristupiti njihovu rješavanju. Samo čovjek može popraviti život – čovjek kao individuum, kao zajednica i kao svjetska zajednica. Nitko ne može izbjeći i ne smije pobjeći od odgovornosti, da svijet i život napravi dobrim za sve, za sebe i za svoje, istovremeno i za bližnje i za sve druge. To je osnovna pozicija čovjeka u svijetu, naročito u novome demokratskom svijetu – ta njegova sila da razumije, njegova volja da pronade izlaz, njegova želja da čini dobro.

Moć je čovjeka u vrijednosnom samoodređenju; jednostavno kazano, to znači da on ima snage razlikovati Dobro i Zlo. Etika jest snalaženje u životnim procesima, da bi oni bili vođeni pravilno. Civilizacija danas traži od etike pomoć za opstanak, za ljudsko življenje i napredovanje. U eri demokracije to bi značilo da svatko treba poštovati svakoga, nitko ne smije povređivati nikoga. Ništa ne treba biti uništavano, život mora biti miran, graditeljski i spokojan. Međusobno razumijevanje bolje nego sudaranje, pomagati drugome jest čovječnije negoli vrijedati ga i povrijeđivati. Sve može biti riješeno na čovječan način, za probleme i konflikte mogu se naći rješenja, koliko god oni bili komplicirani i naizgled nerješivi. Etika nas vodi tim složenim životnim stazama i pomaže da se osmisli življenje, da se dohvate životna pitanja, da dođe do razumijevanja, da se pronade unutrašnji, intiman, efikasan ljudski odgovor za suvremene izazove. Osnovni odgovori mogu pomoći u rješavanju problemâ samo ako su dobri i nenasilni, ako su prihvatljivi za sve. Takvi najdublji i opći odgovori proizilaze iz povezivanja svih ljudi u spoznajnome nizu i cijelosti, iz prožimanja iskustava svih naroda, iz isticanja moralnih ideja i ideala, kakvim su ih dali najbolje i najhrabrije osobe, te iz suočavanja s moralnim vizijama najmudrijih mislilaca i graditelja svih vremena i svih naroda. Moguće je to dostići jedino kao djelo ujedinjenog moralnog osjećaja i etičkog uma čovječanstva – koje će naročito osuditi nasilje i rat, a podstaknuti mir, toleranciju, dijalog, razumijevanje, stvaranje i slijeđenje Univerzalne etike. ³

To je danas put kojime dobri ljudi u dobrom suobraćanju grade dobar život i dobro društvo. Bilo je epoha s drugim dostignućima. Ali mi ćemo prije svega imati osjećaj za one pouke koje bi mogle biti važne za nas u ovoj eri demokracije i etike. Tako nam je Vuk-Pavlović objasnio važan problem iluzorne zajednice, koji proturječi demokratskoj zbilji. Kada se neki individualitet uzdigne iznad ostalih kao nadređen, strada demokracija, jer se podređeni individuum »ne odlikuje nipošto izvornošću, vlastitom inicijativom, istinskom i potpunom samostalnošću, do konačnosti slobodnom odlukom na osnovi nepritajene svijesti odgovornosti«. Budući da tada društvenom razinom nije obuhvaćen čitav čovjek i on ne nastupa na pozornicu života kao sam uprirođen organizam, strada zajednica. Riječi Vuk-Pavlovića glase:

¹ Pavao Vuk-Pavlović, »Vrednota u svijetu«, *Godišnji zbornik Filozofskog fakulteta*, knj. 13, Skopje 1962., str. 5–6.

² Franjo Petrić, *Sretan grad*, Fakultet političkih nauka – Sveučilišna naklada »Liber«, Zagreb 1975., str. 40.

³ Za Regionalni forum »Dijalog među civilizacijama« (Ohrid, kolovoz 2003.) pripremio sam tekst »Ljudi, etika i civilizacija«, u kojemu govorim o značaju stvaranja Univerzalne etike; usp. K. Temkov, »People, Ethics, and Civilisation«, u: *Background Papers, Regional Forum »Dialog Among Civilizations«*, Ohrid 2003.

»Bogaćenje, jačanje, uzdizanje zajednice nastaje i ustraje samopotvrdom, samoosveščivanjem, osamostaljivanjem, samoprodublivanjem lica i što usrdnijim razvičem osobne mu bistvenosti.«⁴

Prilog razumijevanju raskoraka između zbilje i patvorine, između bitka i privida, koji bi trebalo razriješiti izgradnjom zbiljske zajednice, daje Frane Petrić svojom knjigom *Sretan grad* (1551.). To može biti doprinosom etičkom sagledavanju problema demokracije i, još više, prilogom izgradnji dobrog života i dobrog društva od dobrih ljudi u dobrim odnosima.

U svom glavnom djelu *Nova sveopća filozofija* (1591.) Frane Petrić opisuje život kako cjelinu postojanja:

»Život je od smrti mnogo izvrsniji i savršeniji... Jer živjeti je biti živim bićima. Stoga sve to živi i istinski je živo, i svi njegovi djelovi (koji su sva istinska bića) žive, te je svaki sebi život.«⁵

Ovo se može uzeti kao jedno općenito određenje suvremenog shvaćanja demokracije – kao punoće života svakoga bića. Okvir te opstojbe mogla bi biti vizija dobrog društva, koju je dao Petrić.

Čovjek, po njemu,

»... prirodno želi i teži za društvom drugih ljudi, za svoju dobrobit i korist... Svatko... teži za životom i saobraćanjem u zajednici sa drugim ljudima.«⁶

Budući da sve stvari izvire iz vrtloga beskonačne božanske dobrote, duše se prisjećaju dobrog u idealnom bitku, te ga žele dostići i trude se oko toga. Ljudi najviše traže ovaj dobar izvor i pate zbog svoje žeđi. Petrić tvrdi da je najbolje ako izgrade *Sretan grad*, u kome će dobro izraziti ove dobrote, čime će smiriti svoje težnje k dobru.

Pogledajte što Petrić predlaže: Grad treba imati dobru poziciju i mogućnost razvoja. U gradu treba imati hrane za sve. Mora biti rada i potrebnih proizvoda. Treba se čuvati zagađenosti (zraka i odnosâ). Odgovor na to jest način života. Isto tako, dobri se odnosi rađaju iz ljubavi, koju građani gaje međusobno, bez osobnih neprijateljstava. Zato je potrebno i da se međusobno poznaju. I ne smije biti zavisti.

Da bi bio dobar, život u dobrome gradu mora biti natapan »umjerenom vodom jednakosti, privatnog vlasništva i dostojanstva« (to je fantastičan moderni procéde demokracije). To će, vjeruje Petrić, »ukloniti pojavu prokletog neslaganja koje izjeda jedinstvo stabla, a na kraju uništava korijen«. Zato zahtijeva zakone koji zabranjuju nekome da nanosi zlo i žalost drugome. On traži sredstva protiv međusobnih građanskih neprijateljstava. Često je tome izvor nagon za vlašću.

Za tu boljku Petrić predlaže:

»Da ne bi postojao strah od narodnog negodovanja i pobune, svaki građanin mora učestvovati u vlasti... jer je samo onaj građanin pravi koji učestvuje u javnim častima i upravi. Zbog toga što svi građani ne mogu odjednom nositi počasti, primjereno je da to čine naizmjenice, ulazeći u vladu jedan za drugim.«⁷

Za sve je potrebno imati dobre ljude, vrle građane, čije blaženstvo zavisi od njihove vrline. Petrić izražava uvjerenje da je svaki čovjek po prirodi sposoban za vrlinu. K tome se pridodaje navika, koja, upravljana razumom, čisti duševne afekte od nečistoće niskih i nečasnih stvari. Treće je sredstvo razum, koji djeluje mimo navike i ustrajava u dobrim stvarima. Slijedeće je iskustvo iz obrazovanja, koje uvodi zakonodavac. On nastoji duši dati pokudu, da bi se ljudski afekti uvježbali u pokoravanju razumu. Isto tako, ra-

zum treba obučavati da razlikuje stvari kao nužne, korisne i časne. Cilj je građane usmjeriti njihovu najvišem dobru.

Od svih stvari, prema Petriću, najviše i najuzvišeniije mjesto zauzimaju časne stvari. Zato ljude treba više navikavati na časne nego na korisne stvari, te više na vrline mira nego na sposobnosti ratovanja. To je zadaća i suvremenog etičkog odgoja, kao jednog od najmoćnijih sredstava suvremene demokracije i etike. Tako odgojen, građanin ima karakteristike slobodnog bića, ali još više plemenita čovjeka. Od odvratanja s puta koji privlači poroku – odgoj ide k poticanju uspona, na čijem vrhu »vrlina pruža raj svojih radosti«. To upućivanje u moralne vrline jest krajnji zadatak zakonodavca sretnoga grada.⁸

Ako usporedimo suvremeni etički zadatak kritike nasilja i rata, uništavanja i podjarmljivanja, segregacije i diskriminacije – kao i isticanje nužnosti dijaloga, razumijevanja stanja i ljudi, brige o drugima, tolerancije kao pozitivne stvaralačke vrednote – vidimo kako od Petrića možemo naučiti da je osnovni uvjet dobroga života i dobrog društva: dobro željeti i dobro činiti, te biti u dobrom suobraćanju s bližnjima (sada s cijelim svijetom). Tako nekako i današnji filozofi, u naivnosti zastupanja i obrane etike i demokracije, vide mogućnost izgradnje dobroga života i dobrog društva samo ako ljudi budu dobri i preuzmu odgovornost i obvezu izbjegavanja zla i činjenja dobra.

To danas, ipak, više nije zadaća vrline – već osnovni uvjet opstojbe ljudskoga roda na planetu, koji smo počeli previše iskorištavati. Ljudi, koji se i dalje nastavljaju povrijeđivati – kao da nije bilo umnih glava poput Petrićeve, koje su nam lijepo objasnile šta nam je činiti – moraju naučiti poštivati se i djelati zajedno, što bi se moglo nazvati demokracijom, te moraju početi ozbiljno misliti što je pravo činiti i to raditi, a svakako drugome pomagati, što bi se moglo nazvati etikom.

Kiril Temkov

Good People, Good Relations,
For Good Life, and Good Society

Democracy is not only a mechanism of political decision-making, but is also a lifestyle. That is why democracy does not represent only politics oriented to an open society; rather, it represents the development of good life and good society with virtues and worthy goals. This can only be done by good people, well-developed autonomous individuals, who have the desire to live freely, rightly, well and creatively.

Only in democracy is it possible to reach this genuine and high human aspiration, in the same way that only mature individuals, with their lives and decisions, can realise

4 Pavao Vuk-Pavlović, »Zajednica i nazovizajednica«, u: *O značenju povijesnih smjerenja* (Filozofske studije 2), Institut za filozofiju Sveučilišta – Liber, Zagreb 1974., str. 22, 24.

5 Frane Petrić, *Nova sveopća filozofija*, Panarchia – Knjiga četrnaesta: *O životu*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb 1979., str. 28.

6 Franjo Petrić, *Sretan grad*, op. cit., str. 21.

7 *Ibid.*, str. 29.

8 *Ibid.*, str. 35–39.

true democracy (and not ochlocracy) and human freedom (meaningful values and meaningful lives, and not imaginary chaotic relations).

Ethics is necessary for democracy, and can be realised universally only in a democratic society. Searching for the good expresses the inner dimension of freedom, in the same way that today's ethical education points to the right path of freedom and democracy.